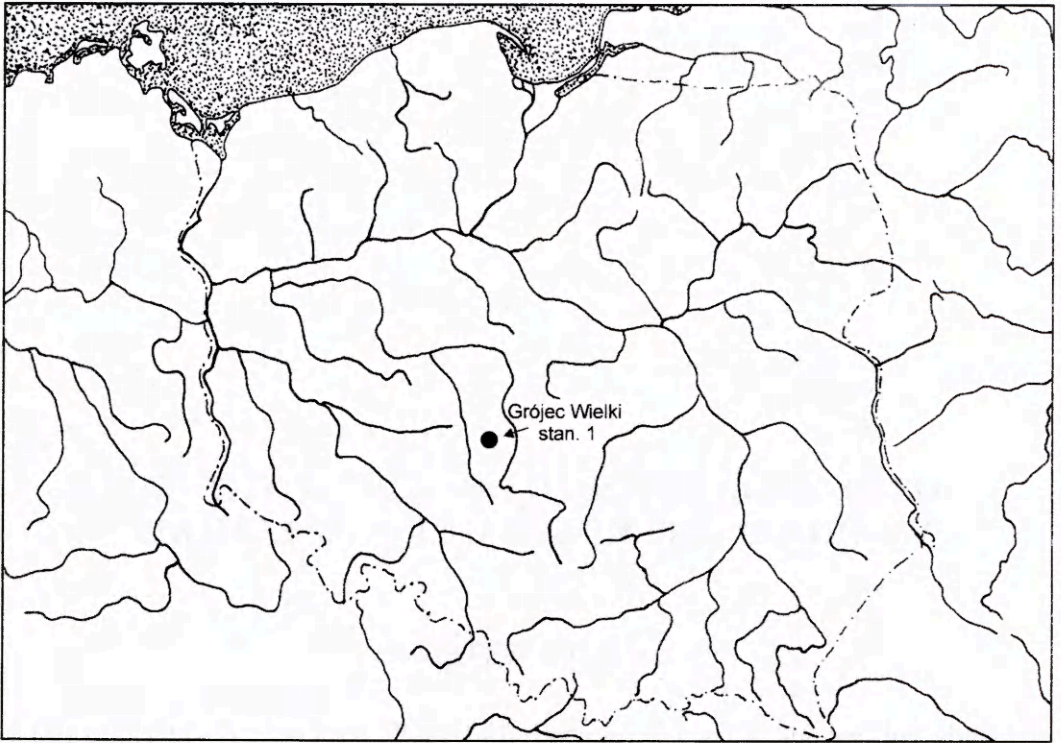

ANDRZEJ PELISIAK

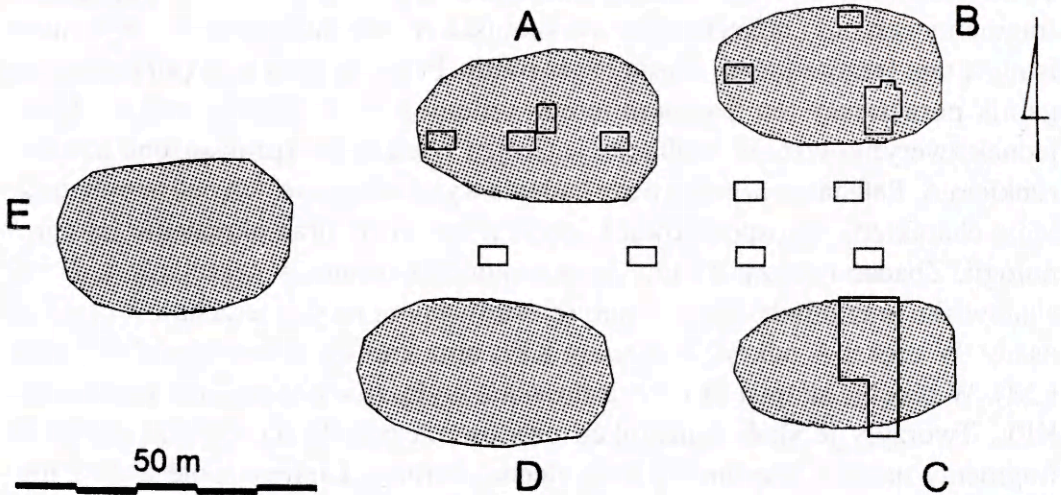
OSADA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH W GRÓJCU WIELKIM, STAN. 1, WOJ. ŁÓDZKIE

1. UWAGI WSTĘPNE

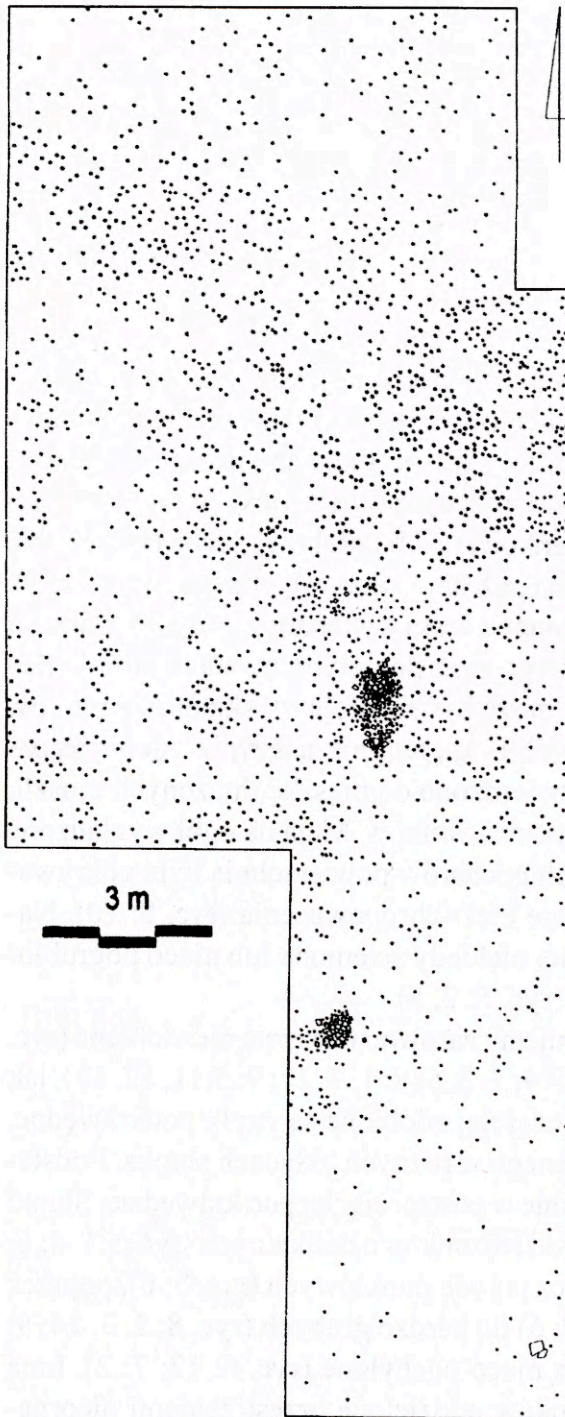
Osada kultury pucharów lejkowatych (dalej KPL) w Grójcu Wielkim, stan. 1 (ryc. 1) została odkryta w 1986 roku w trakcie badań powierzchniowych AZP. W 1989 roku jej obszar i otoczenie było szczegółowo penetrowane przez autora niniejszego opracowania. Stwierdzono wówczas, że materiały KPL na powierzchni rozmieszczone są w obrębie pięciu wyraźnie rozdzielających się skupisk, każde o powierzchni 450–500 m². Oznaczono je jako A, B, C, D i E (ryc. 2). Pojedyncze fragmenty ceramiki odkryto na SE od skupiska B i NE od skupiska C. Być może istniała tam jeszcze jedna, szósta część osady. Przypuszczeń tych (kilkuletni zagajnik porastający ten fragment terenu uniemożliwiał badania) nie udało się jednak zweryfikować. W 1990 roku w Grójcu Wielkim przeprowadzono pod kierunkiem A. Pelisiaka rozpoznawcze badania wykopaliskowe. Ich celem było ustalenie charakteru zagospodarowania przestrzeni osady oraz określenie jej chronologii. Zbadano obszar 430 m². Prace skoncentrowano w częściach A, B i C stanowiska oraz między skupiskami rejestrowanymi na powierzchni, w centrum osady. W części A odkryto materiały KPL oraz kultury mierzanowickiej (dalej KM). W obrębie skupisk B i C rejestrowano wyłącznie pozostałości osadnictwa KPL. Tworzyły je ślady konstrukcji osadowych oraz liczne zabytki ruchome: fragmenty naczyń, przedmioty krzemienne, okruchy kamieni, polepa oraz nieliczne, drobne fragmenty kości zwierzęcych. W częściach A i B większość materiału odkryto w próchnicy ornej. Warstwa kulturowa zachowała się tam w postaci szczątkowej. W części C znaczna część zabytków ruchomych zalegała w próchnicy ale warstwa kulturowa nie uległa większym zniszczeniom. Pomiędzy skupi-

Ryc. 1. Grójec Wielki, stan. 1. Ogólna lokalizacja stanowiska
 Fig. 1. Grójec Wielki, Site 1. General location of the site

Ryc. 2. Grójec Wielki, stan. 1. Zasięg skupisk materiałów KPL na powierzchni z naniesionymi wykopami archeologicznymi
 Fig. 2. Grójec Wielki, Site 1. Concentrations of FBC material on the surface with archaeological trenches

Ryc. 3. Grójec Wielki, stan. 1, część C.
Planigrafia ceramiki KPL
Fig. 3. Grójec Wielki, Site 1, part C.
Planigraphy of FBC pottery

skami natrafiono jedynie na pojedyncze fragmenty ceramiki KPL, nie zarejestrowano tam natomiast śladów jakichkolwiek urządzeń osadowych.

Osada w Grójcu Wielkim, stan. 1 jest ulokowana na płaskiej wydmie w pobliżu brzegu rozległej, podmokłej niecki, która jest pozostałością jeziora polodowcowego. Wydma stanowi fragment garbu wysoczyznowego zbudowanego z utworów morenowych, w warstwie wierzchniej głównie z piasków gliniastych i słabogliniastych.

2. MATERIAŁY KPL

Pozostałości osadnictwa KPL tworzy zbiór zabytków ruchomych i pozostałości konstrukcji osadowych. Na zbadanym wykopaliskowo obszarze odkryto łącznie 3756 fragmentów ceramiki, 450 przedmiotów krzemiennych, 118 przedmiotów ze skał niekrzemionkowych (w tym okruchy nie noszące śladów obróbki), polepę oraz drobne fragmenty kości zwierzęcych. Na obiekty KPL natrafiono w częściach B i C stanowiska.

2.1. Ceramika

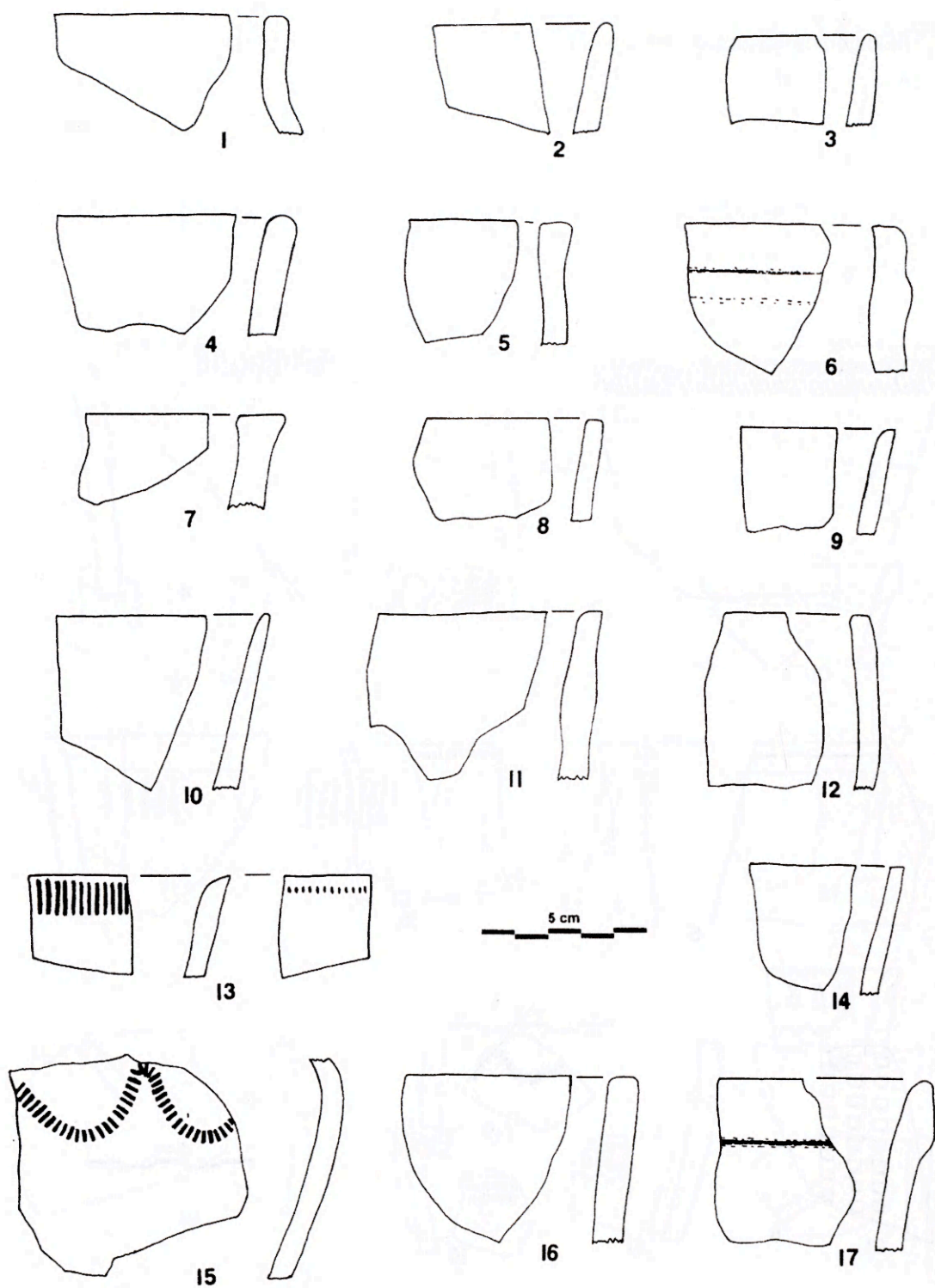
W trakcie badań wykopaliskowych odkryto łącznie 3756 fragmentów naczyń. Większość z nich (3014 fragmentów) zalegała w warstwie kulturowej w części C stanowiska (ryc. 3). W obrębie skupiska

A odkryto 213 fragmentów ceramiki. Pozostałe łączą się ze skupiskiem B, przy czym w tej strefie zalegały głównie w próchnicy ornej i na powierzchni.

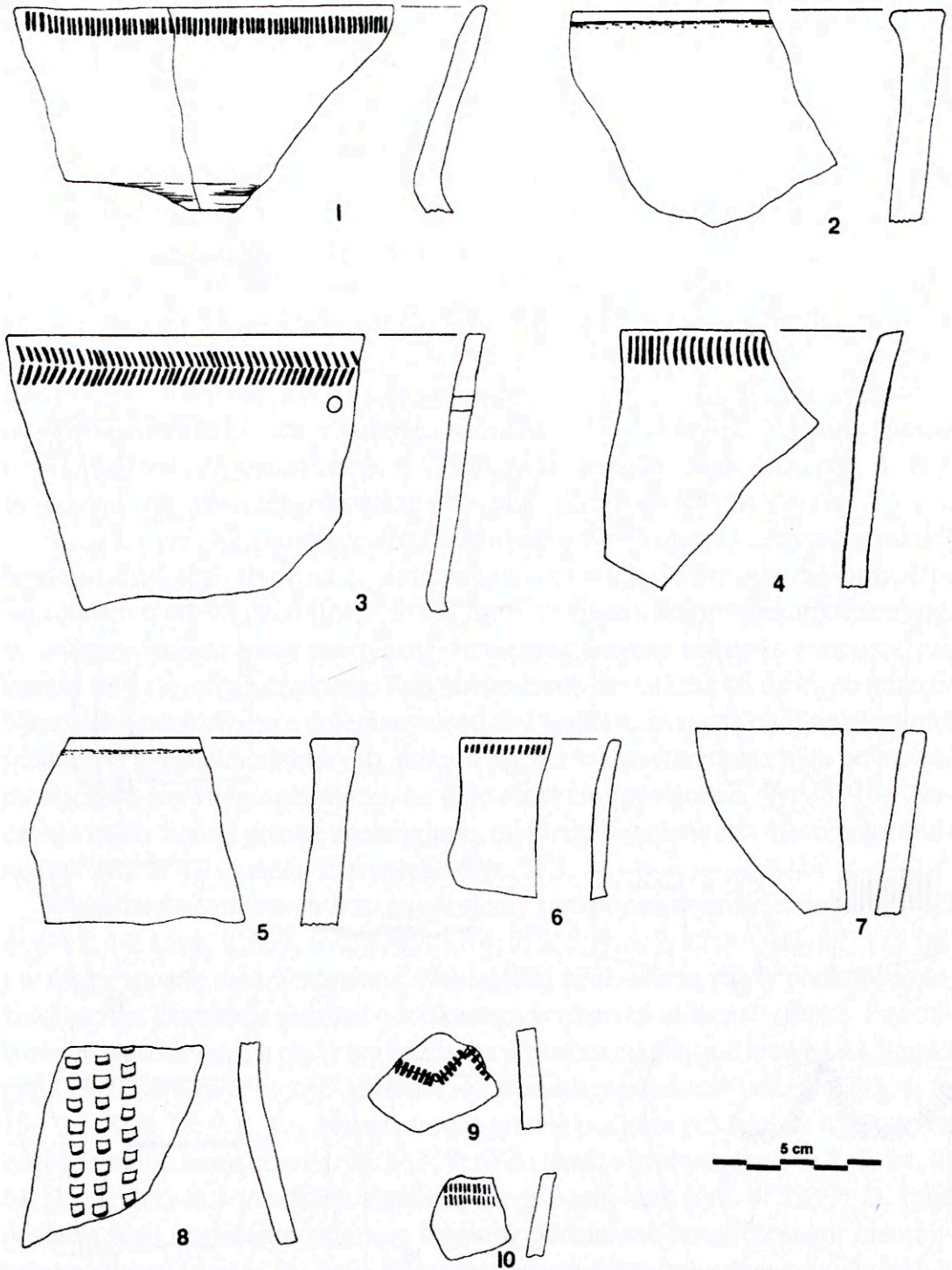
Ceramika charakteryzuje się dość znacznym rozdrobnieniem (ryc. 4–9). Stwarza to oczywiste ograniczenia przy próbach rekonstrukcji kształtu i wielkości naczyń. Ze względu na stan zachowania materiału można jedynie odtworzyć podstawowy zestaw form. W analizowanych zbiorach reprezentowane są trzy podstawowe grupy naczyń: puchary, amfory, i misy. Każda z nich obejmuje formy o zróżnicowanej wielkości. Stwierdzenie to dotyczy przede wszystkim pucharów. Grubość ścian oraz niekiedy uchwytna wysokość kołnierzy sugeruje, że ta grupa naczyń reprezentowana jest przez okazy, których wysokość mogła się wahać od kilku do być może 40–50 cm. Niektóre puchary, jak można się domyślać na podstawie części zachowanych fragmentów, miały wyraźne, niekiedy podkreślone przejście kołnierza w brzusiec. Amfory zidentyfikowano przede wszystkim na podstawie cylindrycznych, może lekko rozchylonych szyjek. Niektóre puchary oraz amfory były zaopatrzone w kolankowate lub półokrągłe ucha (ryc. 8: 16). W jednym wypadku zarejestrowano ucho poziome, pionowo przekłute (ryc. 7: 11).

Naczynia we wszystkich częściach stanowiska są wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego tłuczni ceramicznego oraz pociętych traw lub słomy. Rejestrowany w niewielkiej ilości piasek może być naturalnym składnikiem gliny. W zakresie składu masy plastycznej odbiegają jedynie naczynia zdobione pasmami linii rytych grzebykiem. Tam stwierdzono domieszkę tłuczonych muszli. Naczynia kształtowano z dolepianych od dna wałków. Mają na ogół wygładzone ścianki. W wypadku niektórych, dużych pucharów powierzchnia była pokrywana warstwą rozwodnionej glinki, co daje efekt chropowacenia (ryc. 8: 10). Naczynia miały brzegi proste, zaokrąglone, niekiedy ścienione lub nieco pogrubione (np. ryc. 8: 4), czasem obustronnie (ryc. 5: 2, 5).

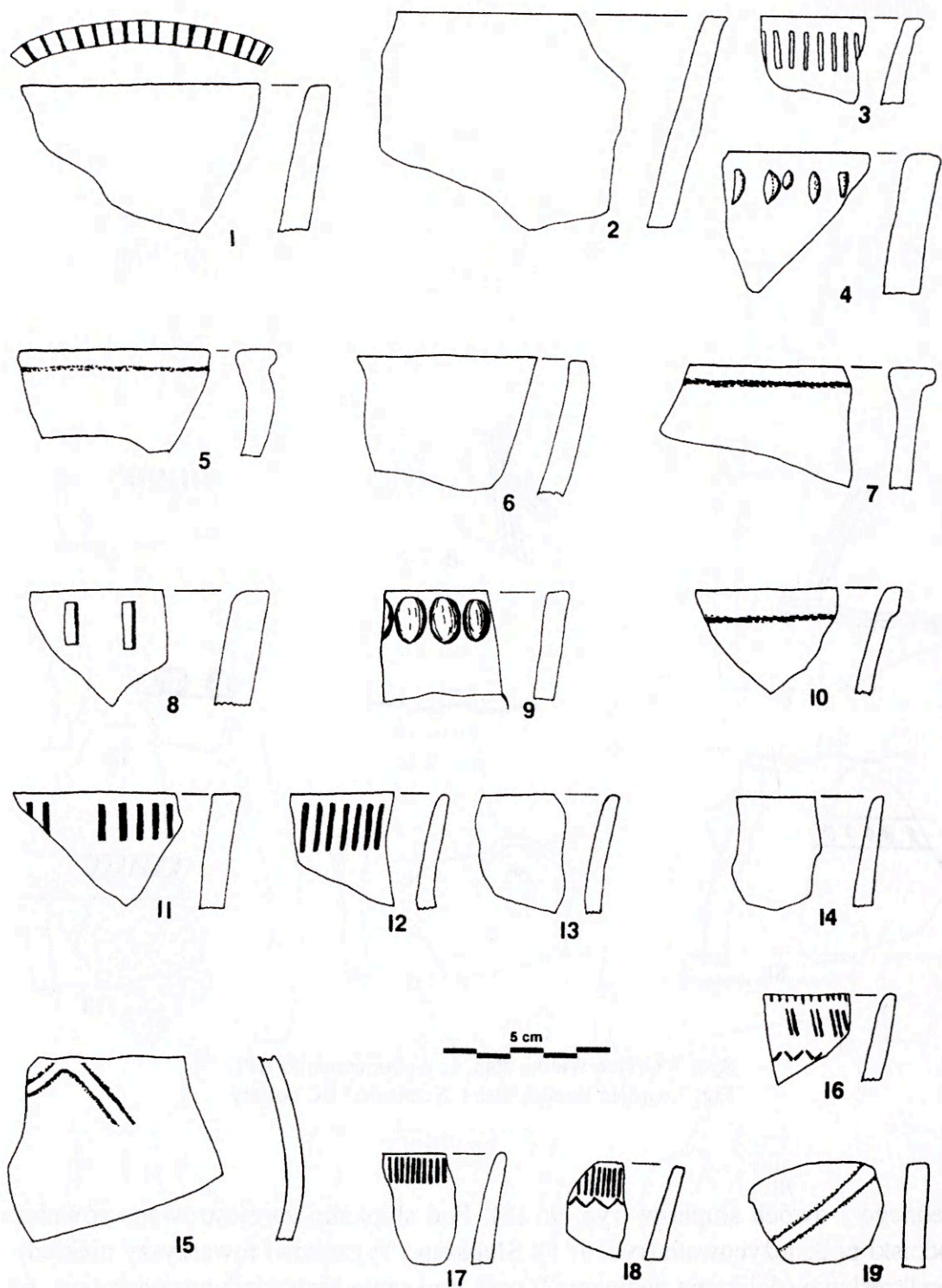
W analizowanym inwentarzu rejestrujemy zarówno naczynia niezdobione (ryc. 4: 1–12, 14, 15; 5: 2, 5, 7; 6: 2, 5, 6, 13, 14; 7: 3, 5; 8: 1, 7, 12; 9: 5, 11, 12, 17), jak i w różny sposób ornamentowane. Najczęściej zdobione są strefy podkrawędne, zewnętrzne. Dominuje element odciskanego w różnych układach słupka. Podstawowym wątkiem są ich rzędy umieszczone w postaci ciągłej pod krawędzią. Słupki mają zróżnicowaną długość i grubość, od stosunkowo delikatnych (ryc. 5: 1, 4; 6: 17; 7: 1; 8: 8, 15; 9: 3, 13, 14), czy wręcz prawie punktowych (ryc. 5: 6), poprzez zdecydowanie zaznaczone (ryc. 6: 3; 8: 6) do bardzo grubych (ryc. 8: 2, 3, 14; 9: 6). W niektórych wypadkach słupki są nieco pochylone (ryc. 6: 12; 7: 2). Inną postacią tego ornamentu są grupy słupków oddzielone przestrzeniami nieornamentowanymi (ryc. 6: 11; 9: 9). Wariantem specyficznym są dwa rzędy krótkich słupków prostych (ryc. 5: 10) lub odciskanych pod kątem, co daje efekt pseudojodełki (ryc. 5: 3). Rzędowi słupków często towarzyszy odciskany zygzak pojedynczy (ryc. 6: 18; 8: 5; 9: 4, 15), lub utworzony z na przemian odciskanego

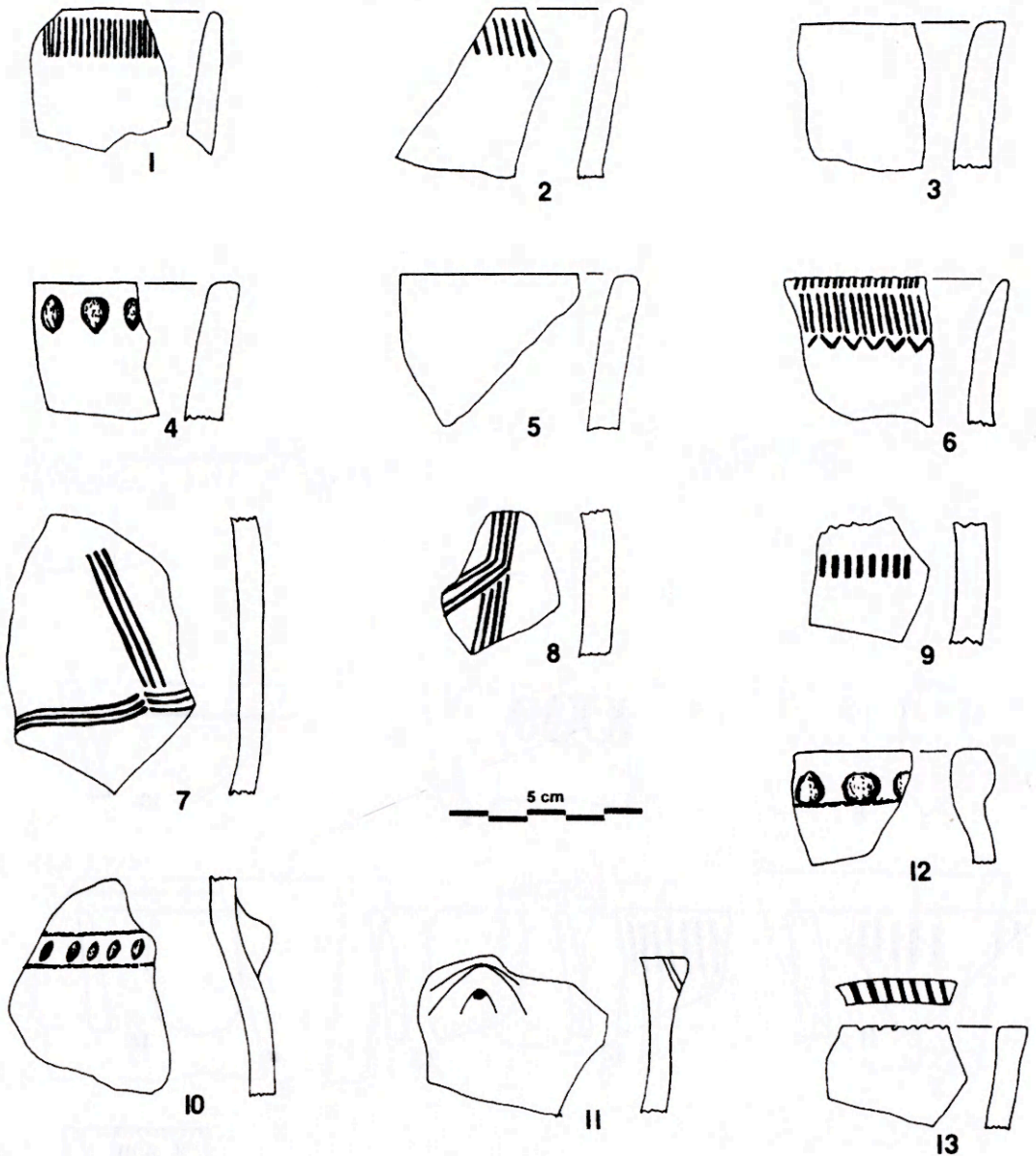
Ryc. 4. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 4. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

Ryc. 5. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 5. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

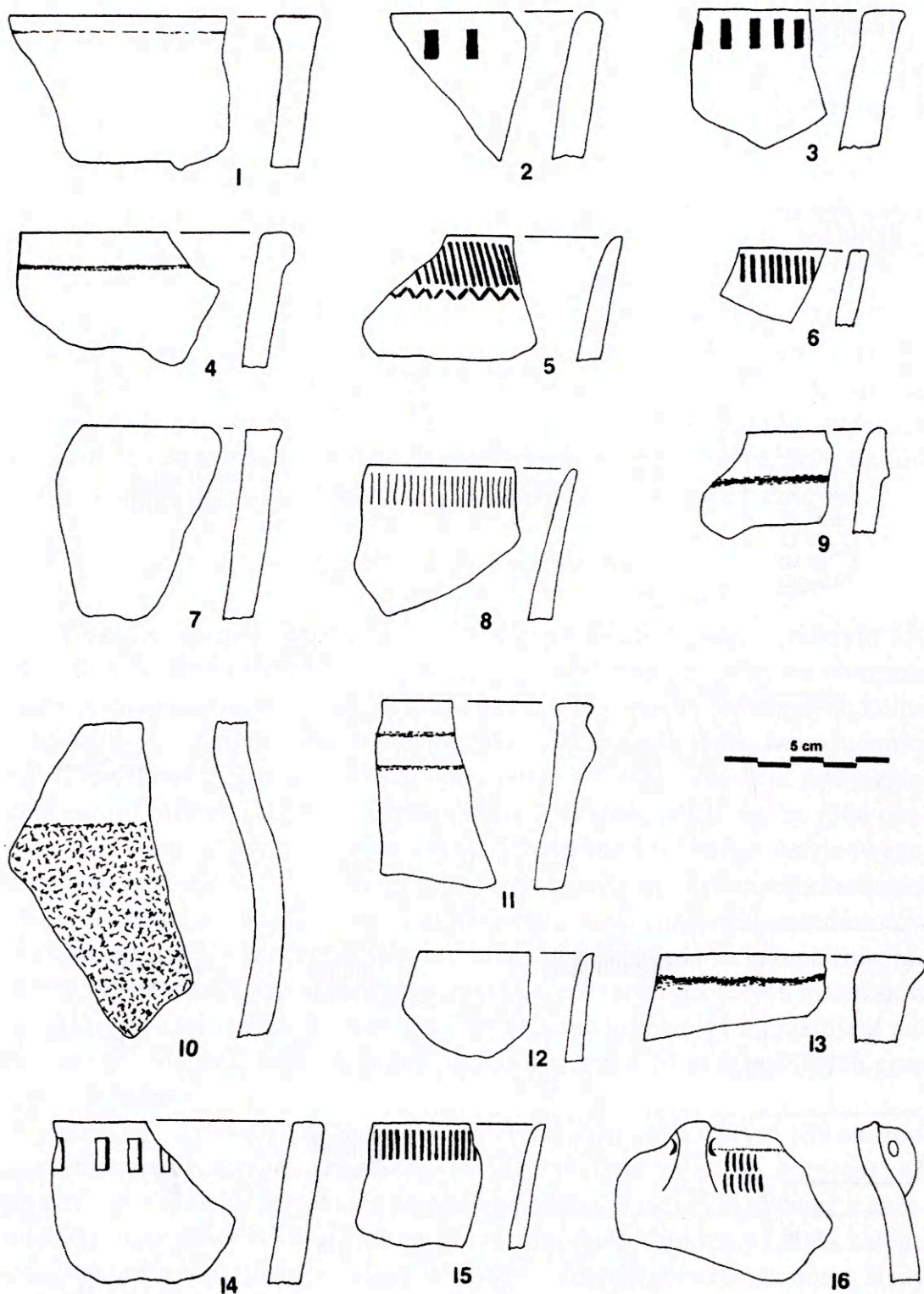

Ryc. 6. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 6. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

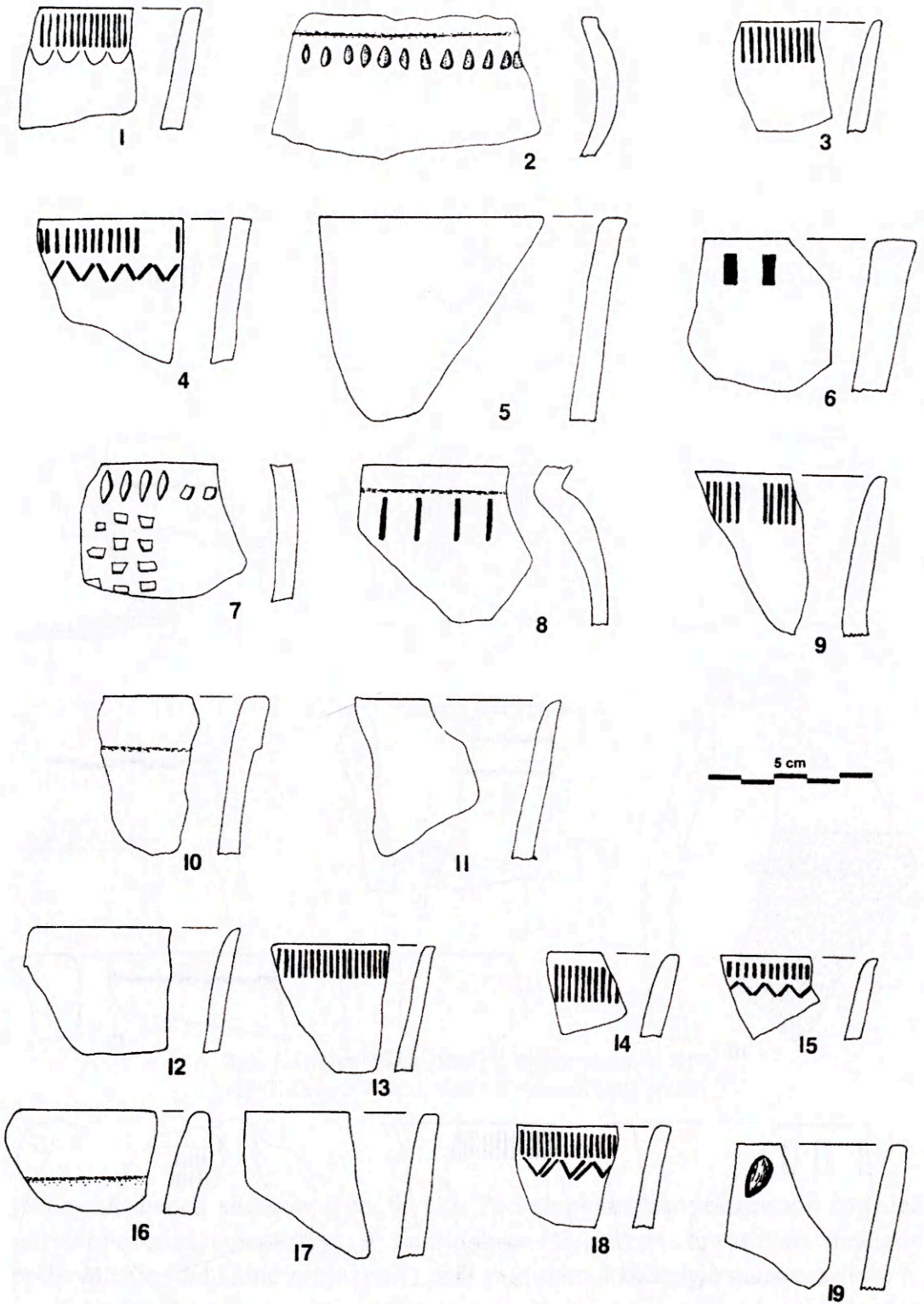

Ryc. 7. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 7. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

jednego i dwóch słupków (ryc. 9: 18). Pod słupkami zarejestrowano również odciski półksiężycowate (ryc. 9: 1). Słupkom i zygzakowi towarzyszy niekiedy podkreślenie (delikatne nacinanie?) pasa pod sama krawędzią naczynia (ryc. 6: 16; 7: 6). Strefę podkrawędnią zewnętrzną zdobiono również odciskami palca lub paznokcia (ryc. 6: 4, 9; 7: 4; 9: 19). Podobny ornament spotykamy również na brzuscach (ryc. 9: 2). Sporadyczną formą zdobienia jest nacinanie krawędzi na-

Ryc. 8. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 8. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

Ryc. 9. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór ceramiki KPL
 Fig. 9. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC pottery

czyń (ryc. 6: 1; 7: 13). Powszechnie, szczególnie na naczyniach większych spotykamy listwy poziome. Umieszczano je przy wylewie (ryc. 4: 17; 6: 10; 8: 9, 13; 9: 10, 16) lub nieco poniżej (ryc. 4: 6, 11; 8: 11). Czasami są zdobione odciskami palca lub paznokcia (ryc. 7: 12). W wypadku kilku fragmentów zarejestrowano zdobienie w podkrawędnej strefie zewnętrznej i wewnętrznej (ryc. 4: 13).

Ornamentyka brzuśców naczyń, choć rzadziej spotykana, charakteryzuje się sporym zróżnicowaniem motywów. Poza wspomnianymi już wątkami słupkowymi i palcowo-paznokciowymi (ryc. 5: 10; 7: 9; 8: 16; 9: 8) rejestrujemy różne motywy odciskane i plastyczne. Są to zwisające półkola odciskanych słupków (ryc. 4: 15), drabinki w różnych układach (ryc. 5: 9), motywy, które składają się z rzędów dużych, prostokątnych odcisków (ryc. 5: 8; 9: 7) oraz różne, niekiedy nawiązujące do ornamentyki „baalberskiej” cienkie listwy (ryc. 6: 15, 19) czasem zdobione odciskami (ryc. 7: 10). W kilku wypadkach odnotowano ornamentowanie brzuśców naczyń pasmami linii rytymi grzebykiem (ryc. 7: 7, 8). Tak zdobione naczynia odznaczają się domieszką muszli w masie ceramicznej.

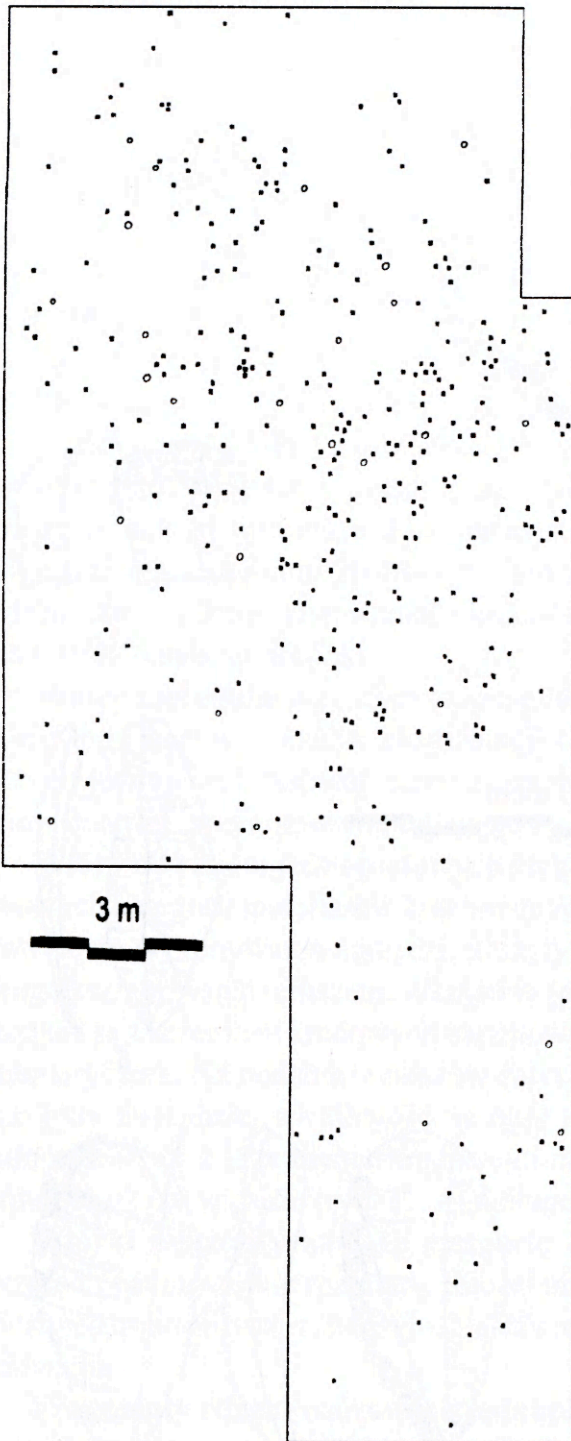
2.2. Materiały krzemienne

W trakcie badań wykopaliskowych w Grójcu Wielkim, stan. 1 odkryto 450 przedmiotów krzemienych (ryc. 10, 11, 12). Materiały te leżały na obszarze, gdzie poza ceramiką KPL nie odnotowano obecności materiałów innych kultur pradziejowych. Najprawdopodobniej w całości łączą się z osadnictwem ludności KPL. Inwentarz z Grójca Wielkiego prezentuje się dość jednolicie pod względem surowcowym (Tabela 1). Zdecydowana większość przedmiotów (366 okazów, 81,33 inwentarza) jest wykonana z krzemienia kredowego narzutowego. Zaledwie 7 zabytków (1,56% inwentarza) zrobionych jest z krzemienia kredowego „wołyńskiego”. Są to wyłącznie narzędzia. Znaczną część przedmiotów krzemienych (77 okazów, 17,11% inwentarza), ze względu na przepalenie, nie sklasyfikowano pod względem surowcowym. Cechy metryczne tych materiałów sugerują, iż większość z nich mogła być wykonana również z krzemieni narzutowych. Materiały krzemienne opisano w ramach 14 podstawowych grup inwentarzowych.

Okruchy. Stanowią najliczniejszą kategorię materiału. Odkryto 189 okazów z krzemienia kredowego narzutowego (51,64% materiałów z tego surowca) i 42 przepalone. Okruchy przepalone najprawdopodobniej łączą się również z krzemieniem narzutowym. W sumie ta grupa zabytków stanowi 51,33% całego inwentarza krzemienego z Grójca Wielkiego. Poszczególne bryły noszą ślady odbicia jednego lub dwóch, rzadziej więcej odłupków. Charakteryzują się niewielkimi rozmiarami. Ich średnice na ogół nie przekraczają 40 mm. Okruchy negatywowe są wyselekcjonowanymi w miejscu znalezienia bryłami surowca przy-

Tabela 1. Grójec Wielki, stan. 1. Struktura typologiczno surowcowa materiałów krzemiennych
 Table 1. Fig. 3. Grójec Wielki, Site 1. Typology-raw material structure of the flint material

Kategorie przedmiotów krzemiennych	Krzemień kredowy narzutowy			Krzemień „wołyński”	Krzemień przepalony		Suma		
	n	%	% bez okruchów		N	n	n	%	% bez okruchów
Okruchy negatywowe	189	51,64	-	-	42	231	51,33	-	
Odułpki z powierzchnią naturalną	13	3,55	7,34	-	-	13	2,89	5,94	
Odułpki jednokierunkowe i ich fragmenty	31	8,47	17,51	-	21	52	11,56	23,74	
Odułpki wielokierunkowe i ich fragmenty	22	6,01	12,43	-	4	26	5,78	11,87	
Łuski	63	17,21	35,59	-	7	70	15,56	31,96	
Wióry nieregularne z powierzchnią naturalną	1	0,27	0,56	-	-	1	0,22	0,46	
Wióry nieregularne	3	0,82	1,69	-	-	3	0,67	1,37	
Wióry od rdzeni jednopiętowych i ich fragmenty	19	5,19	10,73	-	2	21	4,67	9,59	
Wiórki mikrolityczne	4	1,09	2,26	-	-	4	0,89	1,83	
Fragmenty rdzeni wiórowych jednopiętowych	2	0,55	1,13	-	-	2	0,41	0,91	
Fragmenty nieokreślonych rdzeni	3	0,82	1,69	-	-	3	0,67	1,37	
Łuszcznie	6	1,64	3,39	-	-	6	1,33	2,74	
Odułpki gładzone z siekier	1	0,27	0,56	-	-	1	0,22	0,46	
Narzędzia	9	2,46	5,08	7	1	17	3,78	7,76	
Suma	366 (81,33%)	-	-	7 (1,56%)	77 (17,11%)	450	-	-	

Ryc. 10. Grójec Wielki, stan. 1, część C.

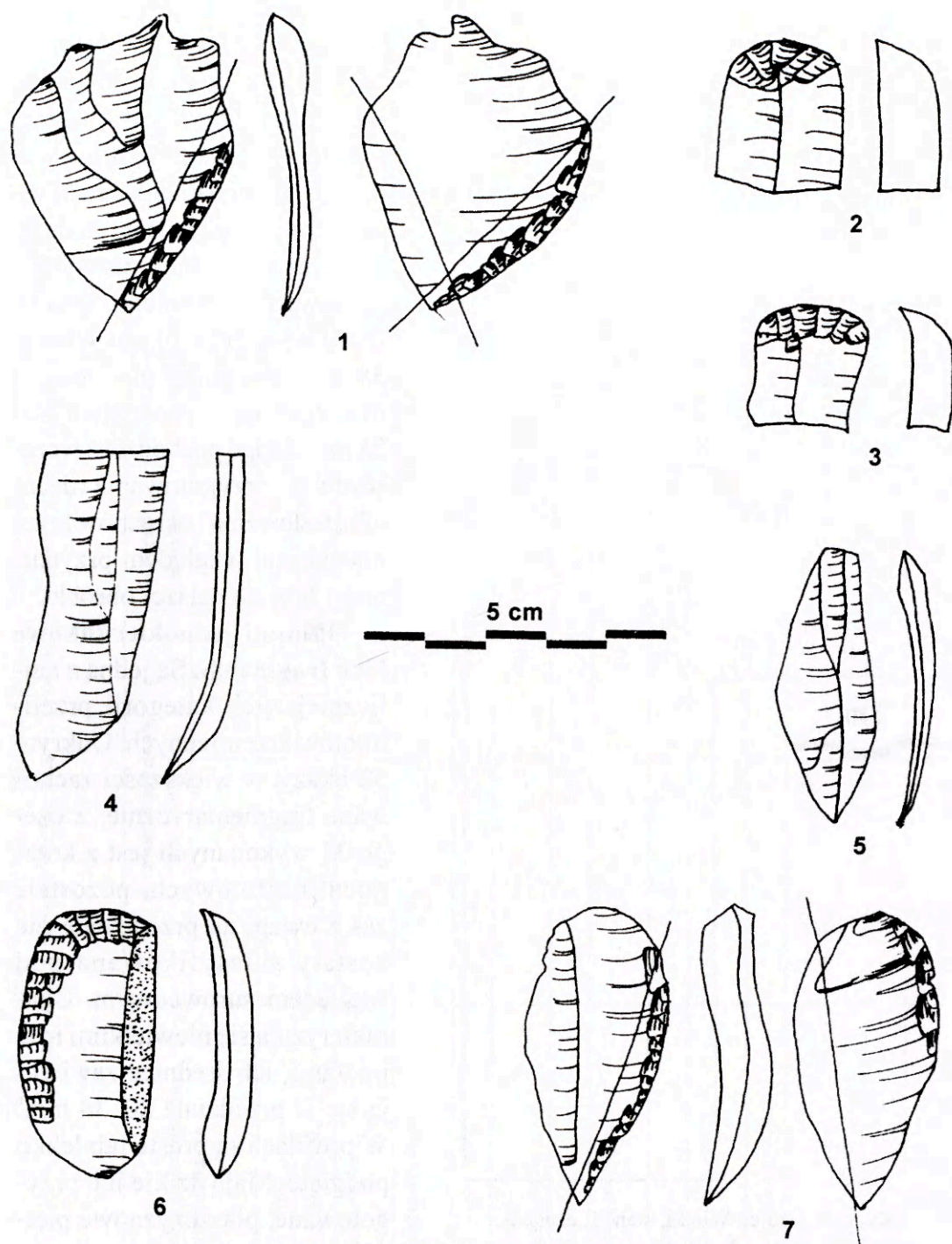
Planigrafia materiałów krzemiennych (punkty)
i kamieni ze śladami obróbki (koła)

Fig. 10. Grójec Wielki, Site 1, part C. Planigraphy
of FBC flint artifacts (dots)
and stones with traces
of shaping (circles)

niesionymi do osady przez jej mieszkańców. Ich dalsza obróbka zakończyła się po odbiciu jednego lub kilku odłupków.

Odłupki z powierzchnią naturalną. Nie są zbyt liczne. Odkryto jedynie 13 okazów wykonanych z krzemienia kredowego narzutowego. Są lekko podgięte w profilu i mają zazwyczaj nieprzygotowane piętki. Średnica największego okazu wynosi 38 mm. Rozmiary pozostałych mieszczą się w przedziale 20–25 mm. Mogą pochodzić z wczesnych faz przygotowania rdzeni lub „testowania” okruchów krzemienia pod względem przydatności brył do dalszej obróbki.

Odłupki jednokierunkowe i ich fragmenty. Są jedną z najliczniejszych kategorii przedmiotów krzemiennych. Odkryto 52 okazy, w większości zachowane fragmentarycznie, z czego 31 wykonanych jest z krzemieni narzutowych, pozostałe zaś z uwagi na przepalenie nie zostały sklasyfikowane pod względem surowcowym. Charakteryzują się niewielkimi rozmiarami, ich średnice zawierają się w przedziale 20–34 mm. W profilach są proste lub lekko podgięte. Mają dzikie lub przygotowane, płaszczyznowe piętki. Odłupki jednokierunkowe mogą pochodzić z wczesnych faz przygotowania i (lub) eksploatacji rdzeni lub zostały od-

Ryc. 11. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór materiałów krzemiennych
 Fig. 11. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC flint material

bite od okruchów krzemienia w trakcie sprawdzania przydatności brył do dalszego wykorzystania.

Odlupki wielokierunkowe i ich fragmenty. Odkryto 26 okazów, co stanowi 5,78% wszystkich przedmiotów krzemiennych. Ze względu na przepalenie w czterech wypadkach ich klasyfikacja surowcowa nie była możliwa. Pozostałe są wykonane z krzemienia kredowego narzutowego. Są proste lub lekko podgięte. Ich średnice nie przekraczają 33 mm. Mają przemysłowe piętki. Mogły powstać w trakcie końcowej „odłupkowej” fazy eksploatacji rdzeni wiórowych lub w rezultacie eksploatacji rdzeni odłupkowych. Nie jest wykluczone, iż niektóre z nich łączą się z naprawami narzędzi rdzeniowych (np. siekier).

Wióry nieregularne z powierzchnią naturalną. Odkryto tylko dwa tak opisane przedmioty, jeden z krzemienia kredowego narzutowego, jeden przepalony nie został sklasyfikowany pod względem surowcowym. W obu wypadkach mamy do czynienia z okazami złamanymi. Mogły powstać w efekcie przygotowania rdzeni lub w trakcie „testowania” okruchów krzemienia pod względem ich przydatności do dalszej obróbki.

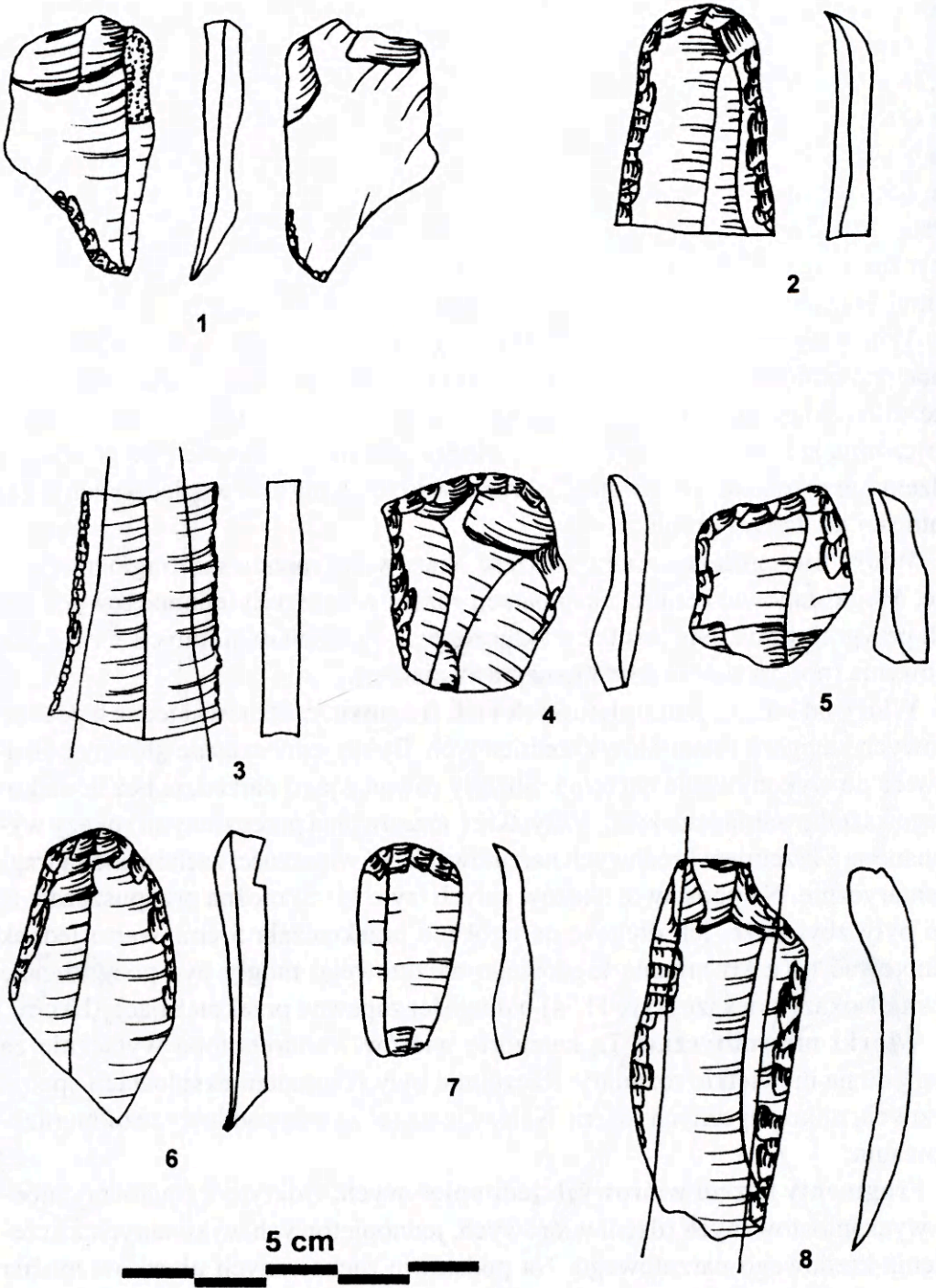
Wióry nieregularne. Odkryto sześć okazów. Są zachowane fragmentarycznie. Mogą stanowić rezultat eksploatacji rdzeni wiórowych jednopiętowych lub ich przygotowania. Nie jest też wykluczone, iż są rezultatem innych form rdzeniowania (np. przygotowanie lub naprawa siekier).

Wióry od rdzeni jednopiętowych i ich fragmenty. Stanowią jedną z podstawowych kategorii materiałów krzemiennych. Był to jednocześnie główny półsurowiec do wykonywania narzędzi. Służyły również jako narzędzia bez dodatkowego kształtowania retuszem. Wszystkie (poza dwoma przepalonymi) okazy wykonane są z krzemienia kredowych narzutowych. W większości zachowane są fragmentarycznie. Na podstawie okazów całych (ryc. 11: 5) można przypuszczać, iż nie były zbyt duże, ich długość na ogół nie przekraczała 5 cm. Warto jednak odnotować, iż z krzemienia kredowego narzutowego mogły być pozyskiwane również okazy większe (ryc. 11: 4) o długości zapewne przekraczającej 10 cm.

Wiórki mikrolityczne. Tą kategorię wiórów wyodrębniono wyłącznie ze względu na niewielkie rozmiary. Raczej nie były rezultatem eksploatacji specyficznych, mikrolitycznych rdzeni. Należy je uznać za przypadkowy rezultat rdzeniowania.

Fragmenty rdzeni wiórowych jednopiętowych. Odkryto 2 fragmenty mocno wyeksploatowanych rdzeni wiórowych, jednopiętowych wykonanych z krzemienia kredowego narzutowego. Na podstawie zachowanych ułamków można przypuszczać, iż służyły w ostatniej fazie eksploatacji do odbijania wiórów o szerokości 4–5 mm oraz odłupków.

Fragmenty nieokreślonych rdzeni. Tak sklasyfikowano 3 fragmenty rdzeni z krzemienia kredowego narzutowego, z których w ostatniej fazie eksploatacji

Ryc. 12. Grójec Wielki, stan. 1. Wybór materiałów krzemiennych
 Fig. 12. Grójec Wielki, Site 1. Selection FBC flint material

odbijano zapewne wióry i odłupki. Niewielkie zachowane fragmenty uniemożliwiają ich precyzyjniejszą klasyfikację typologiczną.

Łuszcznie. Wszystkie wykonane są z krzemienia kredowego narzutowego. Maja dwa ostrze bieguny. Ich długość zamyka się w przedziale 17–24 mm.

Odlupki gładzone. Odkryto tylko jeden odłupek odbity od siekiery gładzonej najprawdopodobniej w trakcie jej użytkowania w osadzie.

Łuski. Jako łuski skalasyfikowano wszystkie odłupki, których największa średnica nie przekracza 15 mm.

Narzędzia. Stanowią jedną z najmniejszych grup przedmiotów krzemiennych. W inwentarzu Grójca Wielkiego, stan. 1 odnotowano 17 okazów co stanowi 3,78% inwentarza (7,76%, jeśli pominiemy okruchy). Są to: 1 fr. wióra z krzemienia wołyńskiego z retuszem użytkowym i silnie wyswieconymi bokami (ryc. 12: 3); 2 odłupkowe drapacze wachlarzowate z retuszem jednego boku, krzemień narzutowy (ryc. 12: 4, 5); 1 fr. wiórowca (część przypiętkowa) z krawędziami retuszowanymi na stronie górnej, krzemień przepalony (ryc. 12: 6); 1 drapacz wiórowy z krzemienia narzutowego (ryc. 12: 7); 1 fr. wiórowca z krzemienia wołyńskiego, z retuszowanymi na stronie górnej i wyswieconymi bokami (ryc. 12: 8); 1 drapacz z częściowo korowego wióra z półstromym drapiskiem i płaskim, ostrzącym retuszem jednego boku, krzemień wołyński (ryc. 11: 6); 1 odłupek jednokierunkowy z jedną krawędzią od wierzchołka retuszowaną na stronie górnej, drugą od wierzchołka na stronie dolnej, krawędzie wyswiecone, krzemień wołyński (ryc. 11: 1); 1 wiórowy drapacz z łukowatym, lekko skośnym drapiskiem, krzemień narzutowy (ryc. 11: 3); 1 fr. wióra z jedną krawędzią retuszowana na stronie górnej i wyswieconą, drugą retuszowaną częściowo na stronie dolnej, krzemień wołyński (ryc. 11: 7); 1 drapacz wiórowy z krzemienia wołyńskiego (ryc. 11: 2); 1 przekłuwacz odłupkowy, krzemień kredowy narzutowy (ryc. 12: 1); 1 drapacz wiórowy z retuszowanymi krawędziami, krzemień wołyński (ryc. 12: 2). Pozostałe narzędzia odkryte na stanowisku to fragmenty retuszowanych wiórów od rdzeni jednopiętowych z krzemienia narzutowego.

2.3. Materiały z innych surowców kamiennych

W obrębie skupisk B i C pozostałości osadnictwa KPL odkryto 118 przedmiotów kamiennych z innych skał niż krzemienie. W większości są to bryły nie obrabiane. Część z nich jest przepalona. Kamienie te mogły łączyć się z konstrukcją budynków lub też stanowić surowiec przyniesiony do osady i dalej nie wykorzystywany. Część kamieni ma ślady obróbki w postaci obtłukiwania. Niektóre z nich, szczególnie okazy płaskie, mogły spełniać rolę różnych podkładek. Kilka okruchów to najprawdopodobniej fragmenty kulistych rozcieraczy. W dwóch wypadkach mamy najprawdopodobniej do czynienia z niewielkimi ułamkami sie-

kier lub toporów. Ich znikoma wielkość nie uprawomocnia jednak bardziej szczegółowej interpretacji.

2.4. Polepa

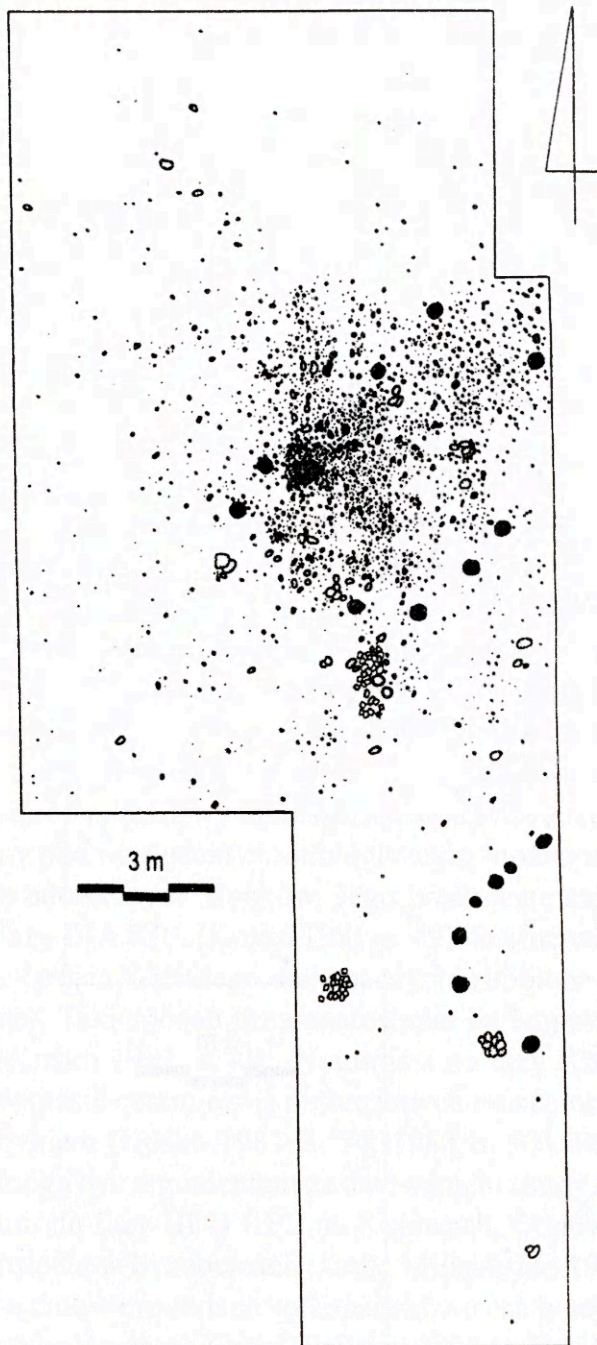
W części B i C stanowiska odkryto wyraźne skupiska polepy. Towarzyszą układom dołków posłupkowych. Przepalona glina i ślady po słupach wbitych w podłoże są podstawowym wyznacznikiem naziemnych konstrukcji mieszkalnych. Polepa zachowała się zazwyczaj w postaci niewielkich okruchów (średnicy do 20 mm). Na wielu większych bryłach czytelne są negatywy odcisków detali konstrukcyjnych budynków. Tworzyła je plecionka z gałęzi o grubości do 4–5 cm. Na polepie nie odnotowano wyraźnych odcisków ziarniaków zbóż czy owoców. Polepa powstała z masy przypominającej tworzywo wykorzystywane do produkcji naczyń. Jako domieszkę gliny stosowano tutaj powszechnie pociętą trawę lub słomę.

2.5. Kości zwierzęce

Piaszczyste podłoże nie jest środowiskiem, w którym w dobrym stanie przechowują się materiały organiczne. Na drobne fragmenty kości zwierzęcych natrafiono jednak we wszystkich badanych wykopaliskowo częściach stanowiska. Stan zachowania szczątków uniemożliwia jednak identyfikację gatunków zwierząt, z których kości pochodzą.

2.6. Elementy zabudowy

Pozostałości zabudowy odkryto w części B i C stanowiska. Zdecydowanie lepiej zachowały się w drugiej z wymienionych stref (ryc. 13). Odkryto tam ślady dwóch konstrukcji słupkowych. Pierwszą z nich (północną) wyznacza układ dziewięciu dołków posłupowych. Na planie są okrągłe o średnicy 40–50 cm. Osiągały głębokość do 60 cm poniżej poziomu identyfikacji. Układają się w kształt prostokąta o wymiarach ok. 6 x 5 m. W obrębie terenu wyznaczonego słupkami piaski podłoża były przepalane na ceglasto czerwony kolor do głębokości 25–30 cm. Układowi dołków posłupowych towarzyszy skupisko polepy. Najwięcej brył odkryto wewnątrz konstrukcji i poza nią, w pobliżu NW boku. Mamy to najprawdopodobniej do czynienia z domem, którego ściany, w trakcie pożaru przewróciły się w kierunku północno-zachodnim. Przemawia za tym brak polepy na zewnątrz, poza ścianą SE, duża ilość polepy wewnątrz i dużo polepy na zewnątrz, poza ścianą NW. Wiele brył ma negatywy detali konstrukcyjnych. Na ich podstawie można sądzić, iż ściany, wsparte na słupach, wykonano z plecionych

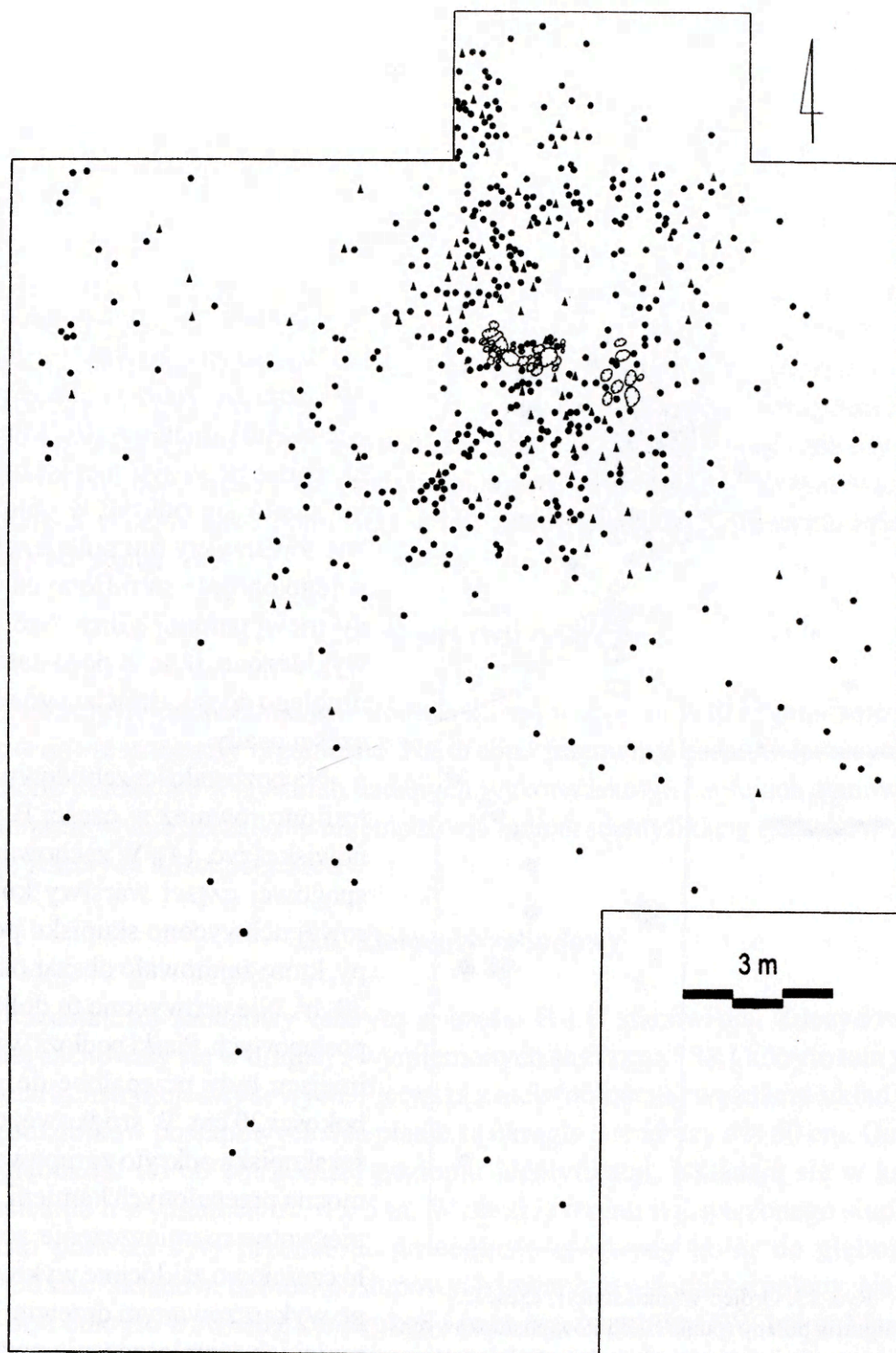

Ryc. 13. Grójec Wielki, stan. 1, część C. Planigrafia polepy (punkty), dołków postupkowych konstrukcji naziemnych (koła wypełnione) i kamieni (koła i wieloboki niewypełnione)

Fig. 13. Grójec Wielki, Site 1, part C. Planigraphy of daub clay (dots), post holes of built-above-ground structures (filled circles), and stones (not-filled circles and polygons)

gałęzi o grubości 4–5 cm a następnie oblepiono gliną. W obrębie budynku natrafiono na przepalane kamienie. Nie tworzyły one zwarte go przestrzennie układu. Część z nich mogła pełnić różne funkcje gospodarcze. Około 6 m na S od omawianej budowli ulokowany był drugi obiekt naziemny. Wyznaczają go dołki postupowe rozmieszczone na planie prawie prostokątnego owalu. Obiektu tego z przyczyn niezależnych nie udało się odkryć w całości. Nie towarzyszy mu polepa, choć w jego obrębie natrafiono na ślady niewypalanej gliny. Nie jest wykluczone, iż są to pozostałości drugiego domu, istniejącego w tej części osady.

Na pozostałości zabudowy natrafiono również w części B stanowiska (ryc. 14). W zachowanej, spągowej części warstwy kulturowej uchwycono skupisko polepy, które zajmowało obszar około 30 m². Nie uchwycono tu dołków postupowych. Piaski podłoża w tym miejscu były przepalone do głębokości 20 cm. W środkowej części skupiska odkryto zgrupowanie mocno przepalonych kamieni. Ich pierwotne rozmieszczenie zostało częściowo zakłócone wykrotem po wykarczowanym drzewie. Nie mniej ich rozmieszczenie pozwala się domyślać intencjonalnego układu być może związanego z istniejącym tu pierwotnie paleniskiem. Analizowane skupisko mo-

Ryc. 14. Grójec Wielki, stan. 1, część B. Planigrafia polepy (punkty), fragmentów naczyń KPL (trójkąty) i kamieni (wieloboki niewypełnione)

Fig. 14. Grójec Wielki, Site 1, part B. Planigraphy of daub clay (dots, FBC pottery fragments (triangles), and stones (not-filled polygons)

że być pozostałością konstrukcji naziemnej, której szkielet nie wspierał się na słupach zagłębionych w podłożu. Nie jest jednak wykluczone i inna jego interpretacja. Możliwe bowiem, iż ślady po słupach zastały tutaj zatarte w skutek działania różnych procesów podepozycyjnych, w tym karczunku drzew. Na polu zachowały się negatywy plecionki analogiczne jak w części C stanowiska. Na tej podstawie można wnosić, iż ściany budynku wykonano z gałęzi i oblepiono gliną.

3. CHRONOLOGIA OSADNICTWA KPL

Podstawą datowania osady KPL są rezultaty analizy ceramiki, szczególnie zdobienia naczyń. W badanym zbiorze spotykamy wątki o stosunkowo szerokich ramach chronologicznych oraz takie, które pozwalają uściślić datowanie. W pierwszej grupie można umieścić elementy ornamentyki „baalberskiej”. Uznaje się, iż na Kujawach takie sposoby zdobienia pojawiły się w II fazie tamtejszej KPL (Koško, Prinke 1977, s. 9), choć trudna jest do ustalenia ich górna granica chronologiczna (por. Rybicka 1995, s. 13). Motywy drabinki łączone są ze stylistyką „epiwiórecką”. W tym wypadku dopuszcza się jednak również wcześniejsze jej stosowanie (Rybicka 1995, s. 14). Wyznacznikiem precyzyjnego datowania nie są również listwy umieszczane pod krawędziami naczyń. Za wątek diagnostyczny pod względem chronologicznym można natomiast uznać zygzak wykonany z odciskanych słupków. Jego pojawienie się wyznacza na Kujawach początek fazy IIIA KPL (Koško 1981, s. 49). Istotne walory chronologiczne w materiałach z Grójca Wielkiego mają naczynia zdobione w strefie podkrawędnej wewnętrznej. Taki sposób ornamentowania na Kujawach wyznacza początek fazy III B (Koško 1981, s. 49). Natomiast na fazy IIIB i IIIC datowane jest stosowanie w masie ceramicznej potłuczonych muszli oraz zdobienie pasmami rytymi grzebykiem (Koško 1981, s. 74; 1988, s. 97). Powyższe cechy zdobnictwa naczyń mogą być argumentem za datowaniem osady KPL w Grójcu Wielkim w nawiązaniu do fazy III B KPL na Kujawach. Odpowiadałoby to równocześnie II fazie osiedla w Bronocicach (Kruk, Milisauskas 1983). Warto odnotować, iż podobnie są datowane badane wykopaliskowo osady tej kultury na obszarach niezbyt odległego dorzecza Grabi (Pelisiak 2003A; 2003B; 2003C; 2004A; 2004B).

Ceramika z różnych części osady nie różni się pod względem zdobienia i technologii. Ponadto odnotowano składanie się fragmentów odkrytych w strefach B i C. Regularne rozplanowanie osady z podobnymi odległościami między sąsiadującymi częściami wskazuje na budowę osiedla w myśl przyjętego planu. Powyższe spostrzeżenia sugerują, iż mamy tu do czynienia z założeniem względnie jednoczasowym reprezentującym jedną fazę zasiedlenia.

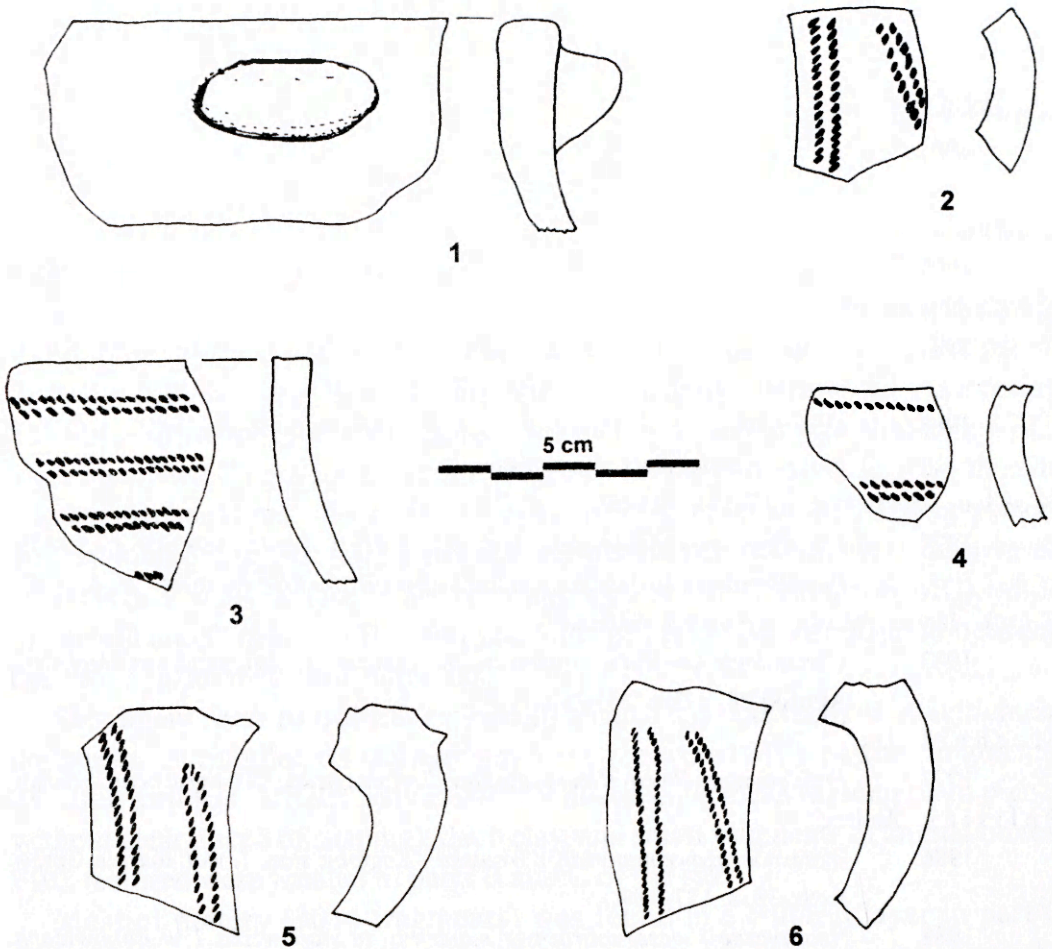
4. UWAGI O ORGANIZACJI OSADY

Rozlokowanie pozostałości osadnictwa ludności KPL może być podstawą rozważań nad organizacją przestrzenną osady w Grójcu Wielkim. Osiedle to było podzielone na pięć lub sześć wyraźnie oddzielonych od siebie części. Każdą z nich zajmowało wyraźnie wydzielające się przestrzennie gospodarstwo. Gospodarstwa zajmowały powierzchnię 450–500 m². W każdym z nich istniał jeden lub dwa domy. W zagrodzie obok domu (domów) rozciągała się strefa aktywności gospodarczej. Jej pozostałościami są skupiska ruchomego materiału zabytkowego: fragmenty naczyń oraz przedmioty krzemienne. Gospodarstwa rozmieszczone były na planie wieloboku. Sąsiadujące ze sobą zagrody oddzielał niezagospodarowany obszar o szerokości 15–20 m. W środku osiedla istniał niezabudowany plac. W jego obrębie nie natrafiono na pozostałości jakichkolwiek konstrukcji, nie odnotowano warstwy kulturowej a ruchomy materiał zabytkowy rejestrowano sporadycznie.

Osady ludności KPL w Polsce środkowej były zorganizowane na kilka sposobów (Pelisiak 2003A). Na większości badanych stanowisk zidentyfikowano rozdzielające się przestrzennie gospodarstwa. Zagrody są na nich rozmieszczone względem siebie szeregowo, jak np. w Dobroniu, stan. 1, pow. Pabianice (Pelisiak 2003B), lub na planie wieloboku, jak w Ptaszkowicach, stan. 3, pow. Zduńska Wola (Pelisiak 2004A) czy Kobyłkach, stan. 7, pow. Bełchatów (Pelisiak 2004B). Osada w Grójcu Wielkim jest przykładem ostatniego z wymienionych typów organizacji przestrzennej niżowego osiedla ludności KPL.

5. MATERIAŁY Z WCZESNEGO OKRESU EPOKI BRĄZU

W części A stanowiska w Grójcu Wielkim odkryto 197 fragmentów naczyń z wczesnego okresu epoki brązu. Materiały te są jednorodne pod względem technologicznym. Naczynia wykonano z gliny z domieszką tłuczni skalnego o średnicy ziaren 2–5 mm oraz niewielką ilością tłuczni ceramicznego. Powierzchnie były przecierane twardym wiechciem co daje niekiedy efekt chropowacenia. Odkryta ceramika ma postać niewielkich fragmentów. Na ich podstawie nie jest możliwe odtworzenie kształtów i wielkości naczyń. Nieliczne fragmenty były zdobione. Są to: 3 fragmenty uch amfor lub kubków z pasmami podwójnych odcisków sznura dwudzielnego (ryc. 15: 2, 5, 6), w jednym wypadku odcisk sznura w górnej części ucha tworzy pętlę (ryc. 15: 5); 2 fragmenty brzuśców i szyjek kubków lub amfor zdobione są poziomymi pasmami podwójnych odcisków sznura (ryc. 15: 3, 4); 1 fragment prawdopodobnie garnka ma poniżej krawędzi naklejony podłużny guz (ryc. 15: 1). Pozostałe, odkryte na stanowisku ułamki naczyń nie były ornamentowane. Fragmenty naczyń zdobionych nawiązują do materiałów

Ryc. 15. Grójec Wielki, stan. 1, część A. Wybór ceramiki z wczesnego okresu epoki brązu
 Fig. 15. Grójec Wielki, Site 1, part A. Selection of pottery from the Early Bronze Age

z fazy wczesnomierzanowickiej KM z Iwanowic (Kadrow 1991). Znajdują też odpowiedniki na wielu innych stanowiskach tej kultury (np. Kadrow, Machnik 1997; Machnik 1977; Pelisiak 1986, 1988, 2004B).

Ceramika KM tworzy skupisko na obszarze około 500 m². W jego obrębie, na badanym wykopaliskowo terenie, nie natrafiono na jakiegokolwiek pozostałości konstrukcji, które można by łączyć z KM. Niewielka ilość materiału ruchomego i brak obiektów sugeruje, że mamy tu do czynienia z pozostałościami najprawdopodobniej niewielkiej osady lub obozowiska.

*Institut Archeologii
 Uniwersytetu Rzeszowskiego*

BIBLIOGRAFIA

K a d r o w Sławomir

- 1991 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. 1. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.

K a d r o w Sławomir, M a c h n i k Jan

- 1997 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Kraków.

K o ś k o Aleksander

- 1981 *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
- 1988 *Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu–Mątwach, woj. Bydgoszcz, stanowisko 1*, Inowrocław.

K o ś k o Aleksander, P r i n k e Andrzej

- 1977 *Sierakowo, pow. Inowrocław, st. 8 – osada z fazy II (wczesnowiódzkiej) kultury pucharów lejkowatych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 26, s. 1–42.

K r u k Janusz, M i l i s a u s k a s Sarunas

- 1983 *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie*, APolski 28, z. 2, s. 257–320.

M a c h n i k Jan

- 1977 *Frühbronzezeit Polens (Übersichte über die Kulturen und Kulturgruppen)*, Wrocław.

P e l i s i a k Andrzej

- 1986 *Wczesnobrązowe materiały z Wrzasku – Zagłoby, stan. 1, woj. łódzkie*, Spraw. Arch. 38, s. 177–189.
- 1988 *Neolityczne i wczesnobrązowe materiały ze stanowiska 1 w Bonowicach, województwo, Częstochowa, Prac. Mat. Łódź 33*, s. 49–68.
- 2002A *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niżu Polskim*, Rzeszów.
- 2002B *Organizacja wewnętrzna osad ludności kultury pucharów lejkowatych. Dobroń, stan. 1, Polska środkowa*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 23, s. 55–120.
- 2002C *Osada kultury pucharów lejkowatych w Andrzejowie, stan. 2, woj. łódzkie*, Spraw. Arch. 53, s. 165–198.
- 2003A *Ptaszkowice, stan. 3, woj. łódzkie. Osada kultury pucharów lejkowatych*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 24 (w druku).
- 2003B *Wielokulturowe stanowisko z neolitu i początków epoki brązu w Kobylkach, stan. 7, pow. Bełchatów, woj. łódzkie*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 24 (w druku).

R y b i c k a Małgorzata

- 1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Ch. na Kujawach. Kultura pucharów lejkowatych i amfor kulistych na Pagórach Radziejowskich*, Łódź.

ANDRZEJ PELISIAK

SETTLEMENT OF THE FUNNEL BEAKER CULTURE IN GRÓJEC
WIELKI, SITE 1, ŁÓDZKIE VOIVODSHIP

(Summary)

The settlement in Grójec Wielki, Site 1 (Fig. 1), was discovered in 1986 during the surface research conducted within the project of Archaeological Picture of Poland (AZP). In 1989 the area of the site was thoroughly examined. As a result, five concentrations of artifacts of the Funnel Beaker culture (further abb. FBC) were identified. They were denoted as A, B, C, D, and E (Fig. 2). In 1990 the site was excavated by the author of this report. Altogether the area of 430 sq. meters was examined (in parts A, B, and C of the site). In part A there were discovered artifacts of FBC and those of the Mierzanowice culture (further abb. MC), while in parts B and C only of FBC. Strayed finds of FBC were also located between the above mentioned concentrations.

Settlement remains of FBC include small artifacts and vestiges of settlement structures. During the excavation there were recovered 3756 pottery fragments, 450 flint artifacts, 118 artifacts made of non-siliceous rocks (among them pieces without clear traces of shaping), daub clay, and small fragments of animal bones. FBC features were located in parts B and C of the site.

Most of pottery (3014 fragments) was found in a cultural layer in part C (Fig. 3). In part A there were only 213 fragments, recovered mainly from the surface and the plowing layer (humus).

Potsherds are very fragmented (Fig. 4–9). They represent three main vessel groups: beakers, amphorae, and bowls. Each group includes forms of various dimensions. There are non-ornamented vessels (Fig. 4: 1–12, 14, 15; 5: 2, 5, 7; 6: 2, 5, 6, 13, 14; 7: 3, 5; 8: 1, 7, 12; 9: 5, 11, 12, 17) and ornamented vessels. Among decorative motifs there are patterns formed by nicks, either fine (Fig. 5: 1, 5, 6; 6: 17; 7: 1; 8: 8, 15; 9: 3, 13, 14) or thick, occasionally long (Fig. 6: 3; 8: 2, 3, 6, 14; 9: 6), slanting (Fig. 6: 12; 7: 2), or in groups (Fig. 6: 11; 9: 9). Rows of nicks are accompanied by incised zigzag motifs (Fig. 6: 18; 8: 5; 9: 4, 15, 18). Vessel parts beneath the rim are often decorated by finger or nail impressions (Fig. 6: 4, 9; 7: 4; 9: 19). A few fragments are decorated near the rim on both outer and inner walls (Fig. 4: 13).

The excavation of Site 1 in Grójec Wielki yielded also 450 flint artifacts associated with FBC (Fig. 10, 11, 12). They are quite uniform in the scope of raw material (Table I). Prevailing majority of them (366 artifacts, 81.33 per cent of the inventory) was made of the erratic Cretaceous flint. Seven pieces (all tools;

1.56 per cent of the inventory) are of the „Volhynian” flint. Raw material of a substantial number of artifacts (77 pieces, 17.11 per cent) could not be classified due to burning.

In parts B and C of the site distinct daub clay concentration were registered. Burnt clay and traces of posts driven into the ground indicate the existence of domestic structures of FBC built above the ground. Many daub pieces retained impressions of plaitwork made from branches 4–5 cm thick. Although remains of structures were discovered in two above named parts of the site, those in part C were much better preserved (Fig. 13). Among them there were two post houses. The first one was rectangular in shape, with dimensions 5 x 6 m. About 6 meters to the south from it there was a second post structure. Its outline was oval close to rectangular. Unfortunately, the feature could not have been completely excavated.

Chronology of the FBC settlement can be determined on the basis of pottery decorative motifs, especially those located beneath the rim on the inner vessel walls. It should be dated to Phase IIIB of the Funnel Beaker culture in Kujavia.

Location of remains of the FBC settlement can be taken as a starting point for consideration on spatial organization of the site in Grójec Wielki. It was composed of five or six homesteads. Each covered the area of 450–500 sq. meters. and had one or two houses. Space around the houses was utilized for household activities. Homesteads had polygonal outlines and were separated one from another by 10–15 meters. Central part (square) of the settlement was free of any structures.

Part a of the Grójec Wielki site yielded 197 pottery fragments dated from the Early Bronze Age. A few of them were ornamented. They are 3 handle fragments from amphorae or cups with horizontal double-cord impression (Fig. 15: 2, 5, 6). In one case (Fig. 15: 5) the impression forms a loop in the upper part of the handle. There are also 3 belly and neck fragments of cups or amphorae with horizontal double-cord ornament (Fig. 15: 3, 4) and a pot (probably) fragment with an oblong knob pasted beneath the rim (Fig. 15: 1). Other Early Bronze Age potsherds were without ornamentation.

The above described pottery fragments have analogies in materials of the Proto and Early Mierzanowice phases on loess areas of western Lesser Poland. They were found in a concentration on the area of about 500 sq. meters. Excavation have not revealed any construction remains that could be linked with MC. Scarcity of artifacts and lack of features suggests the existence in this place a very small settlement or perhaps a camp site.

Translated by Jerzy Kopacz